

ATUMATU NKA DI N'ABU AKWAMOZU

PAULINE CHINASA NWIZU (PhD)
School of General studies
Alvan Ikoku Federal College of Education,
Owerri.

Umi

Edereede a lebara anya n'atumatu nka di n'abu akwamozu. Mbunuuche ya bu ichoputa kpomkwem aka nka asusu, nnyemaka asusu nakwa mputara nnyemaka asusu ndi ahụ n'abu akwamozu. Atutu ntucha data bu atutu onodu nke Clifford Geertz (eu). Ka a tuchara data, a choputara na abu akwamozu Igbo juputara na atumatu okwu ebe o di ukwu. Atutu ndi putara ihe a choputara gunyere; mburu, nkwuma, mmemmadu, egbeokwu, ajuju nzaraonwe, myiri, nkwusara, mpaghara onochi na ilu. A choputakwara atumatu uda ndi a; nsinuda, biambia mgbochi, biambia udaume na kwuukwukwa. Ngwa asusu ndi ozo a choputakwara bu okwu mbite, olundi, mgbatu udaume na mmeju nghota. Nchocha a ga-enye aka eziputa ma kuziere ndi mmadu atumatu nka di iche iche di n'asusu Igbo na etu e si eji ha aru oru n'okwu maka na ha bu mmanu ndi Igbo ji achọ okwu mma, ma mekwa ka ha ghara inwu anwu. A na-atuzikwa aka ka a na-etinye nka okwu ndi a n'asusu Igbo oge o bula, na-abughị soso n'abu akwamozu.

Abu Akwamozu

Abu akwamozu nke a na-akpokwa abu onwu na-egosiputa iwe, onuma, na iru uju. Ha bu abu e ji eme akwamozu. Abu onwu bu abu nke a na-abu mgbe a na-eto onye nwuru anwu. A na-agu abu onwu mgbe mmadu nwuru, mgbe a na-eli mmadu ma o bu mgbe a na-akwa onye nwuru anwu.

Abu onwu na-egosi mmetuta nke onye ma o bu ndi mmadu nwunahuru. Ndina abu akwamozu na-abukari otito, ma o bu obi mgbawa gbasara onye nwuru anwu. O nwekwara ike ibu akomako gbasara ihe onye ahụ mere mgbe a na-amaghi onye ahụ nke oma ma o bu ufodu ihe o mere mgbe o di ndu.

Uchendu (1965) kwuru na abu akwamozu bu nke a na-aguputa iji kwanyere onye nwuru anwu ugwu di ka o si metuta afọ onye ahụ gbara, ogo onye ahụ n'obodo, mmekorita onye nwuru anwu na umu nne ya, ihe niile onye ahụ merela nke gbadoro ukwu ma onye ahụ o bu nwoke ka o bu nwaanyi. Udi abu a na-akpalite obi iwe na onuma n'ihu na o na-akoputa ajo ihe niile na-eso onwu.

N'aka nke ozo, Onyekwusi (2001) kowara abu akwamozu di ka abu ndi a na-aguputa iji kwanyere onye nwuru anwu ugwu. N'afọ (2003) o kowara abu onwu di ka abu iru uju banyere onwu mmadu.

N'ala Igbo, o bu soso ebe mmadu nwuru ka a na-agu abu akwamozu. A naghị agu abu akwamozu ebe mmadu na-anwughi. Mgbe ufodu a na-agwa onye guru abu akwa ebe mmadu na-anwughi ka o mechie onu ma o bukwanu e were ya ka uchi nke na-egosi na mmadu na-aga inwu n'odinihu. O bu n'ihu nkwenye a ndi Igbo nwere na igu abu akwamozu ebe mmadu na-anwughi nwere ike ime ka mmadu nwuo mere anaghi agu abu akwamozu na mgbe obula karikwaa ebe mmadu nwuru.

Umu nwaanyi bu ndi na-abukari abu akwamozu n'ala Igbo mana o bughị soso ha na-aguputa abu akwamozu. Umu nwoke na-esokwa aguputa abu akwamozu okachasi mgbe o bu onye otu ha di ka otu nzuzo di ka mmnwu, ekpe ma o bu okonko nwuru. Ndi oguu abu a ma ama na-esonyekwa na nguputa abu akwamozu ma o buru na ndi onye ha nwuru kpoo ha. N'ihu nke a, e nweghi ndi a ga-asi na o bu ha bu soso ndi nguputa abu akwamozu diiri.

Uzochukwu (1985) n'akwukwo ya bu Mbem akwamozu choputara na e nwere uzọ atọ e kewara abu akwamozu. Uzọ atọ ndi a o choputara bu uri, mbem na ngugo. Na nkowa ya, ndi iche di n'etiti usoro nguputa abu akwamozu atọ a na-esite n'olu e ji guputa ya. Mgbe mmadu gere nti n'abu onwu nke oma, onye ahụ ga-enwe ike mata udi nguputa abu akwamozu ahụ nwere. O choputakwara na e nwere ndi iche n'odidi abu akwamozu. N'uri, e nwere odidi aguo e kwee. Otu onye nke bu oguu na-agulite abu ebe ndi nkwe na-ekwesọ abu ya. Ozo kwa bu na mkpuru okwu abu na-adi n'udi agbanwe agbanwe ebe mbem na ngugo adighi etu ahụ. Mbem na-abu soso otu onye na-amaputa ya. O naghị adi n'aguo ekwe di ka uri. Ihe e nwere ike ihu na mbem bu onye mkpolite nke nwere ike iduzi oma mbem n'oge o ga-eji malite ma o bu mgbe o ga-akwusi

nakwa ihe ndi ozo o nwere ike ime. Nkewa a Uzochukwu (1985) nyere abụ akwamozu ga-enye aka mee ka anyi mata nkewa e nwere n'abụ akwamozu n'ala Igbo.

Uzochukwu gakwara n'ihu kwuo na n'abụ akwamozu Igbo, a na-eji aha otutu mgbe ufodu too onye nwuru anwu ma o bu too ihe ndi o meputara mgbe o di ndu. E nwekwara ike iji abụ akwamozu nke otito too umu nne ma o bu umu nna ndi onye nwuru o kachasi ma o buru na ha gbara mbọ ilekota onye ahụ mgbe o di ndu nakwa mgbe o no n'oria. Otito n'abụ akwamozu di oke mkpa n'ihhi na onwu bu ihe mgbawa obi na iru uju. N'ihhi nke a, mgbe o bula a na-eto onye nwuru anwu site n'abụ akwamozu, o na-enye aka akasi umu nne ya na umu nna ya obi.

Atutu banyere isiokwu

E nwekwara ike iji atutu keonodu ruo oru na nchocha a. Onye tputara ya bu Clifford Geertz (e.u) mana o bu Annis na David (1978) kwalitere ya mgbe ha kwara onodu di ka mkpokota echiche di na filozofi, nke gbadoro ukwu n'onodu e jiri mee ihe, kwuo okwu ma o bu kpaa agwa. O bu site n'ilebanye anya n'onodu ka e ji aghota ihe e kwuru nke oma. Atutu keonodu malitere na ngwucha senchuri iri na itoolu na mbido senchuri nke iri abuo mgbe ndi mmuta choro imata n'ogo ole akwukwo agumagu gbadoro ukwu n'akuko ala, ndoro ndoro ochichi, aku na uba, nsirihu uwa, onodu okpukpere chi nke ndeputa ma o bu mmeputa ha. Mgbe a luchara agha uwa nke abuo, atutu keonodu, okachasi, ukpuru Marx, ka a hutara di ka ihe mgbe ochie, mana ha abighachila n'afu iri abuo gara aga n'uzo ntucha akuko ala nke ohuru na amumamu banyere omenala.

Nketia (1974) kwukwara na o di mkpa ibu n'uche onodu a gbadoro ukwu dee agumagu n'ihhi na nka, ndoko, isi okwu na nghota hiwere isi n'onodu. Otutu ndi nchocha ozo di ka Stanely (2000), Pritchard (2011), Rysiew (2001), Nets (2003) na Sosa (2004) atunyela oke ha n'atutu keonodu. N'ebe Schaffer (2004) no, atutu keonodu bu atutu gbasara ihe metutara mmuta/nghota. Ya mere, o bughu atutu mmuta kama mkpesa ihe o bula metutara mmuta. Ha kwuru na akwukwo agumagu di ezigbo mkpa, mana e wepu onodu, o nweghi uru o bara. Ihe mkpali na nzaghachi nke ndi nkiri di ndi nwe agumagu mkpa di ka ihe mmeputa n'ihhi na o na-enye aka egosiputa ka ndi nkiri si esonye n'ihe a na-eme.

Atutu keonodu na-akowa mkpokota echiche ndi di na filozofi nke gbadoro ukwu n' onodu a no mee ihe, kwuo okwu, ma o bu kpaa agwa. O na-ekwukwa na oge ufodu, a ga-aghota emereme nke oma site n'itinye ha n'onodu dabara adaba (Annis na David, 1978). Ndi tputara atutu keonodu kwenyere na nghota agumagu onu na-aputa ihe mgbe a na-egosi ha n'onodu e mebere ha.

Nnyocha oru e merela banyere isiokwu

Eneh (2004) mere nchocha n'abụ akwamozu nke ndi Abia di n'okpuru ochichi udi nke Enugu State. Mbunuche nchocha ya bu ichoputa otito, ikpe, nkwenye na ndi nna nna, na ike ndi nwuru anwu kpara. . O mechiri nchocha ya site na ikwu na abụ akwamozu ndi Abia na-enye aka edozi obodo site na ikpe na otito. Eneh (2004) na nchocha a yiwere n'ihhi na ha abuo na-ekwu maka abụ akwamozu ma na ndi iche ha abuo bu na Eneh (2004) lebara anya na ikpe, otito, nkwenye ndi nna nna anyi ha na ike ndi nwuru anwu kpara ebe nchocha a na-eleba anya n'atumatu nka di n'abụ akwamozu n'ala Igbo.

Onyejekwe na Ikeokwu (2013) mere nchocha gbasara abụ Agbachaa e kuru nwa umu nwaanyi ndi Mbaise. He ji atutu nrumoru mee ntucha data ha. Mbunuche nchocha ha bu ichoputa uru abụ umu nwaanyi a bara na ndozi obodo. Ha choputara otutu ndina di ka izulite nwatakiri nke oma, ngozi, ndumodu, otanisi na ndi ozo. Ha mechiri nchocha ha site n'ikwu n'abụ agbachaa ekuru nwa bu nke e ji akpa ndi mmadu obi oma nakwa akuziri mmadu ihe. Ndi iche di n'etiti nchocha ha na nke a bu na nchocha Onyejekwe na Ikeokwu (2013) gbadoro ukwu na agbachaa e kuru nwa nke Mbaise ebe nchocha nke a gbadoro ukwu n'atumatu nka di n'abụ akwamozu n'ala Igbo.

Ihedigbo (2017) mere nchocha gbasara ndina na aka nka abụ onu nwa n'ala Igbo. Ebnuche nchocha ya bu ichoputa ndina na aka nka abụ onu nwa n'ala Igbo. Ichoputa asusu na nnyemaka asusu e ji eziputa abụ onu nwa n'ala Igbo. Mputara nnyemaka asusu ndi ahụ na ihe obibia ndi ocha na uka wetara abụ onu nwa n'ala Igbo. O choputara na abụ onu nwa na-enye aka edozi obodo. O choputakwa na abụ onu nwa bu sooso umu nwaanyi bu ndi na-agu ya. Nchocha Ihedigbo (2017) na nchocha nke a yiri n'ihhi na ha abuo lebara anya na aka nka na ndina abụ onu mana ndi iche ha gbadoro ukwu na udi abụ ha lebara anya na ya. Ihedigbo

(2017) lebara anya n'abụ ọñụ nwa n'ala Igbo ebe nchọcha a na-eleba anya n'atụmatụ nka dị n'abụ akwamozu n'ala Igbo.

Nwizu (2021) mere nchọcha na ndịna na aka nka abụ akwamozu na Steeti Anambara na Imo. Mbunuche nchọcha ya bu ichọputa ọdịdị na ndịna abụ akwamozu, ichọputa aka nka asụsụ, nnyemaka asụsụ nakwa mputara nnyemaka asụsụ. Ufodu ihe ndị a chọputara di ka o si metuta ndịna bu na abụ akwamozu nwere ndịna di ka ọnwụ, iwe, nkasi obi, ndumọdụ, na ndi ozo. Motif bukwa ihe ozo putara ihe na ndina akwamozu. Motif ndi a bu ikpe, otito, na ndumodụ. Di ka o si metuta asusu, a chọputara na abụ akwamozu na-enwe mburu, mmemmadu, ajuju nzara onwe, ndika/myiri nakwa nka asusu ndi ozo. Nchọcha a na nke Nwizu yiri nke oma n'uzo di iche iche. Isiokwu ha abuo bu akwamozu nke na-ekwu maka onwu, iwe, nkasi obi, mgbagwuji, dgz Ndiiche di na ha bu nchocha a na-ekwu maka soso atumatu nka di n'abụ akwamozu n'ala Igbo.

Ntucha Atumatu nka di n'abụ akwamozu

Atumatu nka a na-ekwu maka ya ebe a bu nke metutara asusu e kwuputara n'onu n'abụ akwamozu. Abụ akwamozu bu n'onu ka e si aguputa ya n'ih na o bu mpaghara agumagu onu. Ma abụ/egwu ma mbem, ha bucha n'onu ka e si eziputa ha. Ka anyi lebaa ufodu n'ime ha anya.

Mburu

Mburu na-aputakarị ihe n'abụ akwamozu. Maduakor (1991) hutara mburu di ka atumatu okwu nke na-ekwu banyere myiri di n'etiti ihe abuo, ndi na-enweghi etu ha si wee yie onwe ha chaa chaa. O chotuputakwara na a naghị eji yiri ma o bu di ka etu o di na myiri egosiputa myiri di n'ime ihe abuo a na-ekwu okwu ha na mburu. Mbah, Mbah, Ikeokwu, Okeke, Nwaeze, Ugwuonah, Akaeze, Onu, Eze, Prezi na Odoi (2013) kowara na mburu bu atumatu okwu na-egosiputa nhata nha uzo ihe abuo na-enweghi ka ha si yiwe onye ha.

Ka anyi were abụ a na-eso nye omuma atụ

Abụ (1) Og: Iyi eburula ogwe di na mmiri

Nkw: Iyi eburula ogwe laa

Og: Ogwe, ogwe di na mmiri

Nkw: Iyi eburula ogwe laa

Mburu ndi di n'abụ a di n'elu bu iyi, ogwe na mmiri. Iyi bu onwu ka o na-anochite. Iyi ibu ogwe putara onwu igbu mmadu. Ogwe n'aka nke ozo bu onye nwuru anwu ka e ji ya tunyere. Ogwe na-aba nnukwu uru na mmiri n'ih na o bu na ya ka a na-esi agafe nnukwu mmiri. O buru na ogwe adighi n'etiti nnukwu mmiri ebe ndi mmadu ga-azodo ukwu gafee, ndi mmadu agaghị enwe ike gafee mmiri ahụ. Abụ a putara na onye nwuru anwu bu onye na-enyere ndi mmadu aka na-egbo mkpa ha. Mmiri n'abụ a putara obodo onye nwuru anwu si wee puta.

Ima atụ abụ ozo na-egosi mburu n'abụ akwamozu ndi anyi nwetara bu abụ a na-eso.

Abụ (2) Og: Ugegbe etiwala o tiwala

Ezigbo ugegbe etiwala o tiwala

O tiwara n'ike

Nkw: Ugegbe etiwala o tiwala

Ezigbo ugegbe etiwala o tiwala

O tiwara n'ike

N'abụ a di n'elu, ugegbe bu mburu na-anochite anya onye nwuru anwu, ebe ntiwa ugegbe ahụ tiwara na-egosi onwu onye ahụ nwuru.

Abụ a na-eso na-akowa na onwu bu onye ohi. Na onwu zuru mmadu, o gbalaga "na-eziputa mburu.

Lee abụ 3:

Abụ (3) Og: Onwu bu onye ohi oo

Onwu bu onye ohi oo

O zuru o gbalaga

Nkw: Onwu bu onye ohi oo

Onwu bu onye ohi oo

O zuru o gbalaga

Abu ozo na-eziputa mburu bu abu a na-esote nke na akowa na onwu bu ugwo. Ahiri abu nke mbu bu mburu.

Abu (4) Og: Onwu bu ugwo

Nkw: O biara onye o machie akwa

Og: Onwu bu ugwo

Nkw: O biara onye o machie akwa

Nkwuma

Nkwuma bu usoro e ji uzọ na-atọ uto akowa okwu di njo ma o bu okwu mmapu obi. O bu okwu oma e ji ekwudaru okwu ojo ala. A na-ejikari nkwuma ekwu okwu gbasara onwu n'ihi na onwu bu ihe mwute nye ndi mmadu. Ka e jiri atu ndi a kwado nke a:

Abu (5) Og:

Nna anyi Ezennaya

Nkw: O biara, o naana

Og: Ajija nwa polisi

Nkw: O biara o naana

Og: Nna anyi ochiri ozoo

Okw: O biara, o naana

N'abu 5, oguu na-akpoputa aha ufodu ndi obodo ha nwugasiri anwu. Ndi nkmeta na-eji nkwuma ekweputa ahiri abu nke ha. 'O naana putara na o nwuola' mana nkwuma 'o naana' ha ji ekweputa ya mere o ditu mma na nti karija 'o nwuola'.

Ima atu ozo na-egosiputa nkwuma n'abu bu abu a na-eso

Abu (6) Og: Ube ejiela n'ike

Onye nwe ube bia

Ghoru ube ya

Ube ejiela n'ike

Onye nwe ube bia

Ghoru ube ya

Nkw: Ube ejiela n'ike

Onye nwe ube bia

Ghoru ube ya

Ube ejiela n'ike

Onye nwe ube bia

Ghoru ube ya

N'abu 6, o nweghi ka e si kpo onwu aha. Ihe e ji gosiputa onwu bu ojiji ube jiri. Ube putara mmadu n'abu a. Ube iji n'ike n'abu a putara mmadu inwu n'ike. Kama a ga-ekwu na mmadu nwuru n'ike, a si na ube jiri n'ike ka o wee metulata obi ndi mmadu. 'Ube' putara mmadu n'abu a.

Mmemmadu

Mmemmadu bu atumatu okwu na-ewere ihe adighi ndu (ihe enweghi ndu) na-ekwu okwu. O na-abu e were ihe adighi ndu kwuo okwu, o di ka o bu mmadu ka e ji ekwu. Na mmemmadu, a na-agwa ihe anaghi eku ume, ihe anaghi ahụ anya okwu, o di ka o bu mmadu ka a na-agwa. E nwere mmemmadu n'ebe o di ukwu n'abu akwamozu n'ihi na otutu mgbe a na-agwa onwu okwu di ka o bu mmadu. Ka e lee anya n'abu a na-esote

Abu (7) Og: Abiakwala m ikwa onwu

Onwu lee lee lee

Abiakwala m ikwa onwu

Ebere m emeghi onwu

Nkw: Abiakwala m ikwa onwu

Onwu lee lee lee

Abiakwala m ikwa onwu

Ebere m emeghi ɔnwu

Ọ bụ ihe na-eku ume na-enwe obi ebere n’ihe niile Chineke kere eke n’elu ụwa . Mana n’abụ a dị n’elu, a na-ajụ ɔnwu ma ebere ndị mmadụ emeghi ya ka a ga-asị na ɔnwu bụ mmadụ. Ajụjụ a a na-ajụ, ‘ebere m emeghi ɔnwu’ ziputaga ‘ɔnwu’ dị ka mmadụ nwere ike ime ebere ma o meghe

Abụ (8) Ọg: Ọnwu enweghi uche atụọla ala anyị sharakasha

Ọnwu enweghi uche atụọla ala anyị sharakasha

Ụwa bụ ahịa aa

Oyoyo alaala mmụọ

Nkw: Ọnwu enweghi uche atụọla ala anyị sharakasha

Ọnwu enweghi uche atụọla ala anyị sharakasha

Ụwa bụ ahịa aa

Oyoyo alaala mmụọ

Sọsọ mmadụ Chukwu kere eke bụ ihe nwere uche, ma nwee kwa ike ịdọsa ala. Mana n’abụ 8, ọ na-ekwu na ɔnwu enweghi uche doro ala anyị sharakasha. Nke a gosiri na ɔnwu enweghi uche bụ mmemmadu n’ihi a naghị ahụ ya anya, ɔnwu abughị kwanu mmadụ nke nwere uche na ike ikpa ụdị agwa ịtụ ala sharakasha.

Abụ ọzọ na-egosi mmemmadu bụ abụ 9.

Abụ (9) Ọg: Ọnwu, ị maara buru ego

Rapụ nwanne m ka o mee mkpa ya

Ọnwu, ị maara buru ego

Rapụ nwanne m ka o mee mkpa ya

Nkw: Ọnwu, ị maara buru ego

Rapụ nwanne m ka o mee mkpa ya

Ọnwu, ị maara buru ego

Rapụ nwanne m ka o mee mkpa ya

Abụ 9 bụkwa abụ akwamozu na-egosiputa mmemmadu. N’abụ a, ndị mmadụ na-agwa ɔnwu okwu ka a ga-asị na ọ bụ mmadụ. Ha sị na ọ buru na ɔnwu ma o buru ego hapụ nwa nne ha ka o mee mkpa ya. Sọsọ mmadụ bụ ihe ma ihe ego bụ nakwa ihe e ji ego eme dị ka ịzụ ahịa nakwa ihe ndị ọzọ. ‘ɔnwu, ị maara buru ego’ bụ mmemmadu.

Egbe okwu

Egbe okwu bụ atumatụ okwu e ji ama atụ ihe mana ihe ahụ a na-ama atụ ya anaghị ahara ka ihe e ji ama atụ ya. Atụ e ji okwu ama bụ ịji kowaa etu ihe a na-ekwu maka ya ha n’ibu ma ọ bụ na ipe mpe ma ọ bụ etu ihe ahụ siri dij. Mana mgbe ọ bụla e kwuru ya, ihe e jiri kwuo ya na-akarị ihe e jiri maka ya kwuo ya. N’aka nke ọzọ, e nwekwara ike ikpọ ya otu ọnu. Ụfọdụ egbe okwu dij n’abụ akwamozu ndị anyị chọputara bụ ndị a.

Abụ (10) ị na-ajụ m ihe nna m mere?

ị na-ajụ m?

Nna m mere ihe emene emene

Nna m mere ihe emene emene

N’abụ 10, nwa nwoke a nwurụ anwu na-eto nna ya wee tofee ya etofee. ‘mere ihe emene emene’ bụ egbe okwu dij n’abụ a.

Ka e werekwa abụ a na-eso gosiputa egbe okwu.

Abụ (11) Nne m oma, ezigbo nne m

Ebee ka ị na-aga?

Ụmụ a ị mujuru ụlọ hapụ

Ebee ka ị na-aga?

Akwa gi juru igbe n’ụlọ

Ebee ka ị na-aga?

Nkwu gi juru ụwa niile

Ebee ka ị na-aga

Ufodu egbe okwu di n'abu a bu 'Umụ i mujuru ulo', 'nkwu gi juru uwa niile' na 'akwa gi juru igbe n'ulo'.

Ajuju Nzara onwe

N'ihia na onwu abughi ihe a na-ahu anya, ajuju niile a na-aju ya enweghi nke na-enwe osisa. Ajuju nzara onwe bu atumatu okwu e kwuru n'udi ajuju mana ajuju ahu achoghi osisa. O bu ajuju a na-aju iji mee ka okwu gbawanyekwuo mgborogwu. N'ihia ya, onye na-ekwu okwu nzara onwe na-ekwu ya iji were kowaruo okwu ya n'isi. O bu ajuju enweghi osisa. Cuddon (1991) kowara ajuju nzara onwe ka ajuju osisa ya doro onye o bu la anya. A na-ejikari ajuju nzara onwe enye ndumodu, nkasi obi, ido aka na nti, itu onu na ikuziri mmadu ihe. Abu akwamozu na-egosiputa ajuju nzara onwe ebe o di ukwu, mana a ga-aji ole na ole nye ihe omuma atu.

Abu (12) Onwu onwu onwu
O gini ka anyi melu onwu?
Onwu onwu onwu
O gini ka anyi melu onwu?
Ikorobia onwu
Agboghobia onwu
Agadi nwaanyi onwu
O gini ka anyi melu onwu?

N'abu 12, ajuju nzara onwe di ya. 'O gini ka anyi melu onwu?' Ajuju a juru enweghi onye a turu anya ka o nye osisa ya. Ima atu ozu bu abu a na- esote:

Abu (13) Og: Onwu e e ana m aju mu na onye ga-ebi?

Nkw: Onwu e e ana m aju mu na onye ga-ebi?

Og: Onwu gburu nne m ana m aju mu na onye ga-ebi?

Nkw: Onwu e e ana m aju mu na onye ga-ebi?

Og: Onwu gburu di m ana m ajx mu na onye ga-ebi?

Nkw: Onwu e e ana m aju mu na onye ga-ebi?

N'abu 13, mu na onye ga-ebi bu ajuju nzara onwe nke onye o bu la ma osisa ya. Ima atu abu akwamozu ozu gosiputara ajuju nzara onwe n'ime ya bu nke a.

Abu (14) O nwere ebe onwu anaghi eru?

Ebe onwu anaghi eru

Gwa m ebe onwu anaghi eru?

Ka anyi laba ebe ahu

Abu 14 bu, 'O nwere ebe onwu anaghi eru?', bu ajuju nzara onwe nke na-egosiputa na onwu bu ozuru mba onu.

Abu ozu na-egosi ajuju nzara onwe bu abu 15

Abu (15) Og: E jikwa ego igwe na-akwa

ka a na-eme ya na loi loi

Nkw: E jikwa ego igwe na-eme e

Og: Umụ ada e jikwa ego igwe na-akwa

ka a na-eme ya na loi loi

Nkw: E jikwa ego igwe na-eme e

N'abu 15, ugu abu na-aju ajuju ma ndi na-akwa ozu ha jikwa ezigbo ego akwa ya ka o bu loi loi ka ha ji. Loi loi bu akpu asuru asu.

Myiri

Ndika bu otu n'ime atumatuokwu na-aputakari ihe n'abu akwamozu. O na-egosiputa na ihe yiri ibe ya, na ihe di ka ibe ya mana o bughi na ihe abuo ahu e ji atunyere ibe ha bu otu kpom kwem. Myiri bu okwu e ji atunyere okwu n'asusu. Ufodu abu akwamozu ndi gosiputara myiri bu ndi a

Abu (16) Onwu ka anyi juo gi

Ike o na-agwukwa gi agwu?
O nweghi ebe i so nsò?
I gburu Dee Amadi
Mee nwunye ya ajadu
Mee umu ya ha na-awaghari
Di ka umu okuko nne ha gbahapuru

Ahiri abu ikpeazu n'abu 16 bu myiri n'ihina o ji umu okuko nne ha gbahapuru tunyere umu Dee Amadi nwuru anwu. Ima atu ozo na-egosi myiri bu nke a:

Abx (17) Nne Adamma, jiri nwayoo
Egbule onwe gi n'ihina onwu di gi
Mmadu anaghi efu afò ihe ya furu
Onwu di! O mere nwaanyi tuboo ka ugu loro ahia
Di bu ugu nwaanyi n'ezie

Ahiri abu a bu, 'omere nwaanyi tuboo ka ugu loro ahia' bu myiri nke na-akowa etu onwu di si eseghasi umu nwaanyi ahia.

Aha onochi

N'atumatu okwu a, a na-eji aha ihe anochi ihe ozo nke onye o bu la huru ya ga-amata ihe a na-ekwu maka ya. Ndi ugu abu akwamozu na-ewebata aha onochi mgbe ufodu na mmeputa ha.

Abu (18) Og: Kweenu gbara moto
Nkw: Gbara moto
Og: Aka ji aku nwa Obosi
Nkw: Gbara moto
Og: Aka kpara aku na Maleshia
Nkw: Gbara moto oooo gbara moto
Og: Aka ji akx nwunye gi na-achò gi
Nkw: Gbara moto
Og: Umu gi na-achò gi
Nkw: Gbara moto
Og: Ndi Obosi na-achò gi o
Nkw: Gbara moto oooo gbara moto

N'abu 18, 'Aka ji aku' bu aha onochi nke na-anochi aha onye nwuru anwu. 'Aka kpara aku na Maleshia' bukwaa aha onochi.

Ndi ugu abu akwamozu nwere ihe ha na-eji n'aka mgbe ha na-eme emume ngosi ha. Ufodu na-eji odu ehi, ufodu na-eji akupe.

Omuma atu ozo a choputara bu abu a na-esote:

(Abx (19) Og: Siniò savisi m oo
Nwa oma yiri nna ya oo
O laala
Nkw: Siniò savisi m oo
Nwa oma yiri nna ya oo
O laala
Og: Acharaugo nwaanyi oma ee
Adaukwu e ji eje mba lee
O laala
Nkw: Siniò savisi m oo
Nwa oma yiri nna ya oo
O laala

N'abu 19, 'siniò savisi', 'Acharaugo', 'Adaukwu' bucha aha onochie

Nkwusara

Nkwusara na-aputakarị ihe n'oge akwamozu n'ala Igbo. Ndị ikwu na ibe onye nwurụ anwụ na-agwa ya okwu ka a ga-asị na ọ na-anụ ihe ha na-ekwu. Ha na-agwa ya okwu si n'obi ha na etu ọnwụ ya si metụta ha. Ọfomata (eụ) kọwara nkwusara dị ka okwu a na-ekwuru onye anoghi ya, ihe a naghị ahụ anya ma ọ bụ onye nwurụ anwụ. N'oge elimozu ma ọ bụ akwamozu, a na-eji nkwusara n'uzọ okwu okwukwu abughị abụ agwa onye nwurụ anwụ okwu. Ka e were 20 nye omuma atụ.

Abụ (20) Nna anyị, ọnwụ gburu gi egbuola anyị
Otu i si wee nwụọ tūrū ewu na okukọ n'anya
Ọnwụ gburu gi anapula anyi ndu
Ọnwụ napuru gi ndu anapula onu
Aluri, idi n'otu, oganihu na ezumike
O buru mmadu gburu gi
Chukwu ga-akwu onye ahụ ugwo ya
O burukwanu, ọnwụ chi gi,
Anyi na-asị gi gaa nke oma
Chere anyi n'ihi na anyi na-abia.

Abụ ọzọ na-egosi nkwusara bụ abụ 21:

Abụ (21) Ọg: Ọnwụ; i ga-eti nwata ihe si ya ebele akwa
I gbuole nna Ọchọdo, Igbuole nwanne m nwoke Udogadi
Igbuole nwa nne m nwaanyi Nkiruka
Obi kwe gi ọnwụ i bia gbuo o di m n'obi
I na-asị m ebele akwa
O gi ga-emere ihe o na-emere ihe ha na-emere m
Ọnwụ I gbuchalanu
O dighi ihe jikoro mu na gi ọzọ

Ọgụ abụ ji abụ 21 ekwusara ọnwụ okwu, na enweghizi ihe ọzọ jikoro ya na ọnwụ ebe o gbuole nna ya, gbuo Udogadi nwa nne ya nwoke, ma gbukwa Nkiruka nwa nne ya nwaanyi na di ya o bu n'obi.

Mpaghara ọnọchi

Mpaghara ọnọchi bụ atumatụ okwu na-eji otu akukụ ihe ma ọ bụ otu mpaghara ihe anochi anya ihe ahụ niile. Abụ a na-eso ka e ji chọọ igosiputa mpaghara ọnọchi bụ abụ ji isi nọchite anya ahụ niile (ozu). N'ala Igbo, mgbe nwaanyi luru di gaa mba ọzọ nwuru, umu ya na-ebe akwa (di ka o di n'Ọlụ na akukụ ala Igbo ufodu) begara ndi muru nwaanyi ahụ n'udi na ha na-ebula ozu ya. Ka anyi were abụ a nye omumatụ mpaghara ọnọchi n'onodu di etu a.

Abụ (22) Ọg: Olee ndi ahụ o kwuru buru onu
Olee ha aa olee ha aa ee
Olee ndi ahụ o kwuru buru onu
Olee ha bia ka e bula isi oo
Nkw: Olee ndi ahụ o kwuru buru onu
Olee ha aa olee ha aa ee
Olee ndi ahụ o kwuru buru onu
Olee ha bia ka e bula isi oo

Isi a choro ibulara ndi nwe ozu n'abụ 22 nọchitere anya ozu ahụ niile. Isi bụ mpaghara nọchiri ozu nwaanyi ahụ.

Atumatụ ụda

Nsinuda

Nsinuda bụ atumatụ ụda, nke na-eji ụda egosiputa agwa na echiche di na ya bụ ụda. N'abụ akwamozu n'ala Igbo, a na-ahuta nsinuda n'ime ya. Ka anyi were abụ a na-eso nye omuma atụ

Abụ (23) Ọnwụ lee ọnwụ lee
Ọnwụ i gala ije n'ukwu

Ọnwụ ejekwughi onye,
O jeme gbafu gbafu
Mgbe ọ na-ejekwu onye,
O jeme ganwụ ganwụ

‘Gbafu gbafu’ na ‘ganwụ ganwụ’ bụ nsinụda dị n’abụ a dị n’elu. Abụ a na-akọwa na mgbe ọnwụ abiakuteghi mmadụ, onye ahụ na-aga ije ‘gbafu gbafu’ nke na-egosi ahụ jidị mma nakwa ụkwụ isi ike n’ala. Mana mgbe ọnwụ bīakutere mmadụ, onye ahụ agawa ‘ganwụ ganwụ’. ‘Ganwụ ganwụ’ na-egosi ụdị ije onye ahụ rīala ogologo oge na-aga ya na ụkwụ esighi ike n’ala.

Bjambja mgbochi

A na-enwe bjambja mgbochiume mgbe ọ bula mgbochiume gakoro ọnu n’abụ akwamozu. Na nchọcha a, a chọputara na o nwere otutu mgbe na nguputa abụ akwamozu n’ala Igbo mgbochiume na-agako ọnu di ka ọ di n’abụ a na-eso.

Abụ (24) Nwaanyi ọnu kpukpuku
Kpukpuku
Ihe i ma bu sososo aramara
Ra ra ra
Kpukpuku rarara

N’abụ a di n’elu, /kpu/ putara ihe otutu oge n’ahiri abụ nke mbu, abuo na ise ebe /ra/ putara ihe nke oma otutu ugbo na ahiri abụ nke ato, ano na kwa nke ise.

Bjambja udaume

Egudu (1979) kowara bjambja udaume di ka mgbe udaume abuo nwere otu uda gakoro ọnu n’ahiri abụ. Nchọcha a gosikwara na a na-enwe bjambja udaume n’abụ akwamozu n’ala Igbo. Ka e jiri abụ a na-eso nye omuma atu.

Abụ (25) Og: Iwe iwe iwe
Nkw: Iwe
Og: Iwe iwe iwe
Nkw: Iwe
Og: Iwe o na-ewe unu
Nkw: Ee iwe na-ewe anyi o
Na anyi ahughi papa anyi o
Ya ka iwe ji ewe anyi o
Iwe

N’abụ a di n’elu, /i/ na /e/ bu xdaume si otu uda, ha putakwara ugboro ugboro n’ahiri abụ.

Kwunkwukwa

Okpewho (1992) kowara kwunkwukwa di ka otu ihe na-aputakarị ihe n’agumagu ọnu. O na-enye aka akwalite nka mma na odidi agumagu ọnu. Nke a putara na kwunkwukwa abughi sososo maka nka mma ka e ji etinye ya; kama o na-enye aka na nhazi odidi agumagu ọnu.

N’aka nke ozọ, Oko (2014) kwuru na kwunkwukwa na-apxta ihe mgbe otu mkpuru okwu putara karịa otu ugbo n’agumagu. O kwukwara na a na-eji kwunkwukwa akwalite ndanusoro na utọ agumagu ọnu.

Abụ akwamozu n’ala Igbo di ka nchọcha a si gosiputa na-enwekwa kwunkwukwa. Kwunkwukwa na-aba uru n’asusu iji gosi nka mma nakwa mkpa ihe a na-ekwu maka ya di n’obi onye ma o bu ndi na-ekwu ya. Abụ 25 di n’elu ‘iwe iwe iwe’ bukwa omuma atu dabara adaba na kwunkwukwa. Ima atu ozọ a ga-eji egosiputa kwunkwukwa bu abụ a na-eso.

Abụ (26) Og: O laa o laa o laa n’udo
O laa o laa o laa n’udo
O labago ebe o siri bja n’uwa

Chukwu nara mmuọ ya
O labago ebe o siri bja n'ụwa
Chukwu nara mmuọ ya
Nkw: O laa o laa o laa n'udo
O laa o laa o laa n'udo
O labago ebe o siri bja n'ụwa
Chukwu nara mmuọ ya
O labago ebe o siri bja n'ụwa
Chukwu nara mmuọ ya

N'abụ 26, a hụrụ na 'o laa' pụtara ihe ugboro ugboro n'ahiri abụ nke mbụ na nke abụọ. Nke a bụ iji kwusie ya ike, kpalite mmuọ ma were kwa ya meputa mma asusu. Omuma atụ ozokwa a choputara kwunkwukwa di n'abụ bụ nke a:

Abụ (27)   Onwu ee onwu ee onwu ee
                                  A e onwu eee
                                  Izu nwaanyi na di ya
                                  O gwula taa
                                  Izu nwoke na umu ya
                                  O gwula taa
Izu nwanne na nwanne ya
                                  O gwula taa

Kwunkwukwa di n'abụ a bụ 'onwu', 'izu' na 'o gwula taa'. O bụ 'onwu' na-eme ka izu nwaanyi na di ya, nwa nne na nwa nne, enyi na enyi bja na njedebe n'ihi nkewa onwu na-ebute. Oge onwu bjara gbuo nwoke ma o bụ nwaanyi, ihe niile jikoro ya na ndi di ndu akwusi ozugbo. O na-aka emetuta onye di mmadu n'obi di ka abụ 27, ahiri abụ 3, 5 na 7. Udi kwunkwukwa a bụ kempaghara ahiri okwu

Mgbati ụdaume

E nwere ufodu nti mkpu na-apuakarị ihe n'abụ akwamozu okachasi na mbem. Ufodu nti mkpu ahụ na-ejikarị mgbati ụdaume di ka iii, ooo, uuu, aaa, eee aru oru.

Otu ihe na-akpata mgbati ụdaume. Mgbati ụdaume na-enye aka na-eweputa nka mma abụ. O na-enyekwa aka na nhazi ndanusoro ma na-akpalitekwa mmuọ ndi mmadu ebe mmadu nwuru kariya abụ ma o bụ okwu nkiti. Ka e were abụ ndi a na-eso nye atụ mgbati ụdaume.

Abụ (28)   O gara ole eee?
                                  O gara ole eee?
                                  O gara ole eee?
                                  Nne m lee, nne m oma
                                  Nne anyi i gara ole?
                                  Nne chere m ara anoghi ya
Nne m lee, i gara ole?

N'abụ 28, ụdaume a gbatiri na ya bụ /e/

Atụ ozọ bụ nke a.

Abụ (29) Onwu eee
ana m aju mu na onye ga-ebi oo?
Onwu ee
ana m aju mu na onye ga-ebi oo?

N'abụ 29, ụdaume ndi a gbatiri bu /e/ na /o/. Ahiri abụ 1 'onwu eee' a gbatiri ụda /e/, etu ahụ ka o dikwa n'ahiri abụ 2, a gbatiri ụda /o/ di na mkpuru okwu 'ebi oo'. Nke a na-eme ka abụ di utọ na nti. Omuma atụ ozọ bụ abụ 30

Abụ (30) O: Onye nwuru ihe a

O nwekwara okoro ooooo
O nwekwara nwunye nwa aaaa
O nwekwara umu ooooo
Ole ee umu nne ya aaaaaa
Olee okoro ya aaaaaa

N'abụ 30, e nwere mgbatị ụda me n'ahiri abụ 2, 3, 4, 5 nke mere ka e nwee ndanusoro.

Ilu

Achebe (1973) kọwara ilu dị ka mmanụ ndị Igbo ji eri okwu. Ha na-enwe nghọta miri emi. A na-ejikari ilu enye ndumọdụ ma ọ bụ adọ mmadụ aka na ntị n'ala Igbo. N'abụ akwamozu n'ala Igbo, a na-ejikari ilu agwa ndị ogaranya okwu, ndị okwa ha dị elu a na-enweghị ike ịgwa okwu n'ihu n'ihu asqmanya. Ilu na-enyekwa aka ime ka abụ akwamozu tọọ uto na ntị ndị ngere. Abụ ọ bụla e ji ilu guo na-egosi na oguu bụ onye ma ihe ekwe na-akụ n'asụsụ Igbo. Ka ewere abụ a na-eso nye atụ abụ ilu.

Abụ (31) Ọg: Ezigbo ugegbe awaala

Mmanụ akwafuola
O nweghikwa mkpokota
Ugo ahụ alaala
Nwa a mụrụ na mma
Ugo chapurū achapū
Agboghobia tozuru etozu echi gara aga
Buzi ozu taa

Nkw: Chi ewerela ehie jie
Onye hiri n'okpukpo ya n'uchichi
Na ehi n'ime ili n'ututu

N'abụ 31, e nwere ilu abụọ pụtara ihe n'ime ya. Ha bụ 'mmanụ akwafuola, o nweghi mkpokota' (ahiri abụ 2 na 3) na 'chi ewere ehie jie' Mmanụ akwafuola, o nweghi mkpokota pụtara na ihe emebiela nke na o nweghikwa mmezite. Mgbe ọ bụla e kwuru na mmadụ nwurū, onye ahụ anwuola, o nweghi ike ịlaghachi ndu ozo. N'aka nke ozo, mmanụ wufuru awufu enweghi uru ozo ọ bara. Ọ na-anaghi enwe mkpokota ma ọ bụ nzakota. Chi ewere ehie jie na-egosi na ihe ukwu mere, a tūwaghị anya onwu onye nwurū anwu mgbe ahụ onwu ji bja. Onwu okacha onwu mberede na-abia tumadi oge mmadụ na-etinyeghi uche na ya di ka a ga-asị na chi ejie n'ike.

Nchikota

Nchọcha a lebara anya n'atumatụ nka di n'abụ akwamozu Igbo. Atutu ke onodu ka e jiri nyochaa njantule e nwetara ebe a na-akwa ozu na Steeti Anambara na Imo.

Ebumuuche nchọcha kpomkwem bu ichoputa asusu nka n'abụ akwamozu di ka mburu, nkwuma, mmemmadu, egbeokwu, ajuju nzaraonwe, myiri, aha onochi, nkwusara na mpaghara onochi. Nchoputa gosiri na mburu, nkwuma, mmemmadu, egbeokwu, ajuju nzaraonwe, myiri, aha onochi, nkwusara na mpaghara onochi juputara n'abụ akwamozu Igbo. Nchọcha a gosikwara atumatụ ụda di n'abụ akwamozu di ka biambia mgbochi, bimbiam ụdaume, kwunkwukwa, kwunkwughi na ilu, dgz. Nchoputa gosiri na atumatụ nka juputara n'abụ akwamozu Igbo n'ihu atumatụ okwu ndi a bu mmanu ndi Igbo ji eri okwu nke na-ebuputa nka mma di n'asusu Igbo.

Atumatụ nka di ka agumaagu onu ndi ozo na-achọ inwu n'ihu anaghi etinye ha n'oru oge a na-asu asusu Igbo. Ufodu ndi Igbo ahapula odinaala ebe a na-eji asusu Igbo eziputa otutu ihe ma ziekwia otutu ozi, gbasowe asusu na omenala ndi bekee na ndi uka. A na-atu ero ka umu Igbo lebaa anya n'odibendi ha, omenala ha ebe a na-eji asusu nka aru oru n'asusu, ejije na abụ odinala maka mbawannye asusu na omenala Igbo gedegwum.

Mmechi

Nchọcha a mejuputara mbunuuche ya n'ih i o gbaliri chọputa nka okwu di n;abu akwuozu ndi a horo nke gunyere mburu, nkuma, mmemmadu, egbeokwu dgz. A gbalikwara chọputa atumatu uda ndi di ka nsinuda biambiakwa dgz. O bu asusu nka ka e ji aru oru n'abu akwamozu. N'ime nke a, a na-ahoro asusu nka miri-emi, hazie ya ebe onye ngere ga aghota ihe a choro ka a kuzie. Ejikwa ya akpa obi oma, nakwa emeda obi, kachasi ndi mmadu nwunahuru.

Nrumaka

Achebe, C. (1973). The role of a writer in a new nation In G.A., Killian (Qhz.), *African writers on African writing*. (ihu.78) Ibadan. Heineman.

Annis & David (1978). A contextual theory of epistemic justification. *American Philosophical Quarterly*, 15, 213- 219.

Clifford, G (n.d). *The concept of person in religion and thought*. Kippenberg: YME.

Cuddon, J. (1991). *A dictionary of literary terms and literary theory*: Oxford: Basic Blackwell Limited.

Egudu R. & Nwqga, D.I. (1971). *Poetic heritage*. Enugu: Nwankwq-Ifejika Press.

Eneh, F.C. (2004) Funeral Poetry in Abia in Udi Local Governemnt Area of Enugu State. MA Dissertation, University of Nigeria, Nsukka.

Ihedigbo, R.E. (2017) Theme and style of Igbo Birth Songs. Nchọcha Ph.D, University of Nigeria Nsukka.

Maduakor, O. (1991). *Introduction to poetry*. Nsukka: Falladu publishing company.

Mbah, B.M., Mbah, E.C., Ikeokwu, E.S., Okeke, C.O., Nwaeze, I.M., Ugwuonah, C.N., Akaeze, C.M., Onu, J.O., Eze, E.A., Prezi, G.O., Odoi, B.C. (2013). *Igbo adi: Igbo-English, English-Igbo dictionary of linguistics and literary terms*. Nsukka: University of Nigeria press.

Neto, R. (2003) Conteutualism amd the problem of external world. *Philosophy amd Phenomenological research*, 66, 1-31.

Nketia, J. (1974). *The music of Africa*. New York: W.W Norton.

Ofomata, C. (afọ adi) *Utoasusu Igbo maka sinjo sekondiri*. Enugu: Format publishers.

Okebalama, C. (2003). *Mkpolite agumagu onu Igbo*. Enugu: Snaap Publishers.

Okoh, A. (2014). *Authority on literature*. Enugu: Austino publishers.

Okpewho, J. (1992). *African oral literature background, character and continuity*. Bloomington: Indian university press.

Onyekwusi, J.A. (2001). *Fundamentals of African oral literature*. Owerri: Alphabet Nigeria Publishers.

Pritchard, D. (2001). Contextualism, scepticism, and the Problem of epistemic descent. *Dialectica* 55: 327-349.

Rysiew, Patrick. (2001). The context-sensitivity of knowledge attributions. *Noûs* 35: 477-514.

Schaffer, J. (2004) *Course in linguistics*, London: Fotana Collins.

Sosa, Ernest. (2004). Relevant alternatives, contextualism included. *Philosophical Studies*, 119 (1-2): 35-65.

Stanley, J (2000). Context and logical form. *Linguistics and Philosophy* 23: 391-434.

Uchendu, V.C. (1965) *The Igbo of South East Nigeria*. Amerika: Rinechart and Winton.

Uzochukwu (1985) *Mbem akwamozu*. Onitsha: University Press Limited